

ВІКТОРИНА Олена – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти, КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63, Кропивницький, 25006, Україна (lana.viktorina@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3083-7317>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.3>

Бібліографічний опис статті: Вікторіна, О. (2021). Назви перших страв в українській мові (на матеріалі творів письменників XVIII–XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 46, 24–31, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.3>

НАЗВИ ПЕРШИХ СТРАВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ XVIII–XIX СТ.)

Анотація. У статті проаналізовано останні дослідження й публікації з проблеми номінації українських страв. Зокрема, визначено, що лексико-семантичну групу «назви страв» доволі докладно схарактеризовано на матеріалі українських говірок та українських пам'яток XIV–XVII ст. Наукову новизну дослідження визначає те, що назви страв, ужиті у творах українських письменників, ще не були об'єктом спеціального розгляду.

Мета роботи – дослідити назви перших страв в українській мові на матеріалі художніх творів письменників XVIII–XIX ст. До аналізу залучено тексти таких авторів: І. Котляревського, С. Гулака-Артемівського, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Л. Глібова, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, М. Коцюбинського, М. Кропивницького, О. Кобилянської. Матеріал класифікуємо таким чином: лексико-тематична група «назви страв», лексико-семантична підгрупа «назви перших страв». Із творів виокремлено такі компоненти цієї підгрупи: борщ, галушки, юшка, куліш, щерба, квасок, просілля. У статті здійснено аналіз їхньої частотності. Установлено, що до найчастіше вживаних належать такі лексеми: борщ (виявлено у творах 11 авторів), юшка (8 авторів), галушки (7 авторів). Мені уживаними є такі назви: куліш (виявлено у творах 6 письменників) і щерба (2), квасок, просілля зафіксовано по 1 разу. Три останні назви не є активними в мовленні сучасних українців. Отже, їх можна вважати архаїзмами. Проведено паралелі між лексичними значеннями назв страв у сучасній українській мові та тими, які зафіксовані в лексикографічних джерелах XIX ст. У тексті статті збережено їхній оригінальний правопис. Зазначено демінутивні форми лексем, тоді як аугментативних не виявлено ні в аналізованих текстах, ні в словниках. Також проаналізовано віднайдені в текстах рецепти приготування страв. Виявлено, що письменники аналізованого періоду жодного разу не використали такі назви перших страв: бульйон, суп, уха, харчо, шурпа, щі. Це дає підстави припустити, що ці лексеми були запозичені українською мовою з інших мов у XX ст.

Ключові слова: мовна картина світу, лексико-тематична група, назви перших страв, лексичне значення, лексикографічні джерела, архаїзми.

VIKTORINA Olena – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Secondary Education, Kirovohrad Regional In-Service Teachers' Training Institute named after Vasyl Sukhomlynsky Velyka Perspectyvna St., 39/63, Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine (lana.viktorina@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3083-7317>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.3>

To cite this article: Viktorina, O. (2021). Nazvy pershykh strav v ukrainskii movi (na materialy tvoriv pysmennykiv XVIII–XIX st.) [Names of the first courses in the Ukrainian language (based on the works of writers of the XVIII-XIX centuries)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filolohiia"* – Problems of Humanities. "Philology" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 46, 24–31. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.46.3> [in Ukrainian].

NAMES OF THE FIRST COURSES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON THE WORKS OF WRITERS OF THE XVIII-XIX CENTURIES)

Abstract. *The latest research and publications on this topic are analyzed in the article. In particular, it is determined that the lexical-semantic group “Names of food” was recorded and described in detail in Ukrainian dialects. The names of food products were also studied on the material of Ukrainian memos of the XIV-XVII centuries. The scientific novelty of the study is that the names of courses in the literary works of Ukrainian writers have not yet been the subject of research.*

The purpose of the article is to explore the names of the first courses in the Ukrainian language based on literary works of the XVIII-XIX centuries. The texts of the following authors are involved in the analysis: I. Kotlyarevsky, S. Gulak-Artemovsky, M. Gogol, G. Kvitka-Osnovyanyenko, T. Shevchenko, L. Glibov, I. Nechuy-Levytsky, M. Starytsky, I. Karpenko-Kary, M. Kotsyubynsky, M. Kropyvnytsky, O. Kobylanska. Seven names of the first courses such as borsch, dumplings, soup, kulish, shcherba, kvasok, prosilne are revealed in the analyzed texts. Quantitative analysis of the frequency of their use by the authors is done in the article. The most commonly used were: borsch (11 authors), soup (8 authors), dumplings (7 authors); somewhat less often kulish (6 writers), shcherba (2), kvasok, prosilne recorded 1 time. The last three names are not active in the speech of modern Ukrainians. Therefore, they can be considered archaisms. It is drawn a parallel between the lexical meanings of the names of dishes in the modern Ukrainian language and those recorded in the lexicographic sources of the XIX century. Their original spelling is preserved in the text of the articles. The diminutive forms of lexical items are indicated, none of the augmentative ones are recorded either in the analyzed texts or in dictionaries. The recipes for cooking dishes found in the texts are also analyzed. It turned out that the writers of the analyzed period never used such names for the first courses: broth, soup, ukha, kharcho, shurpa, shchi. This suggests that these lexemes were borrowed by the Ukrainian language from others in the twentieth century.

Key words: *Linguistic picture of the world, lexical-thematic group, names of first courses, lexical meanings, lexicographic sources, archaisms.*

Постановка проблеми. Поняття «картина світу» – вагомий складник як свідомості окремої людини, так і суспільної свідомості. Дослідниця лексики їжі та напоїв у буковинських говірках Л. Борис зазначає: «Лексика на позначення страв і напоїв є невід’ємним складником мовної картини світу» (Борис, 2015, с. 8). Лексико-тематична група назв на позначення важливих для життя людини речей привертає увагу етнографів і мовознавців. Перші спроби записати назви страв українців й описати способи їх приготування були здійснені ще в XIX ст. (Гнатюк, 1899; Маркевич, 1860; Чубинський, 1877).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематичну групу лексики «назви страв» доволі докладно проаналізовано на матеріалі східностепових (Загнітко, 2011), буковинських (Борис, 2015), східнословобожанських (Волошина, 2013), поліських (Вешторт, 1968), східнополіських (Турчин, 1982), східноподільських (Оскірко, 2018), суміжних надсянсько-наддністрянських (Різник, 2017) говірок. У працях Е. Гоци здійснено лексиколого-етимологічний, словотвірний та лінгвогеографічний аналіз назв страв і кухонного начиння, виявлених в українських говорах Карпат (Гоца, 2000; Гоца,

2001). С. Яценко дослідив назви продуктів харчування на матеріалі українських пам’яток XIV–XVII століття (Яценко, 2009). Однак назви страв у творах українських письменників ще не були об’єктом спеціального розгляду.

Об’єкт дослідження – тексти творів письменників XVIII–XIX ст. До аналізу залучено такі тексти: «Енеїда» (1798–1842) І. Котляревського, «Солопій та Хівря, або Горох при дорозі» (1819) С. Гулака-Артемовського, «Ніч перед Різдом» (1832) М. Гоголя, «Конотопська відьма» (1833), «Маруся» (1834), «Сватання на Гончарівці» (1835), «Сердешна Оксана» (1841) Г. Квітки-Основ’яненка, «І мертвим, і живим, і ненародженим...» (1845), «Петрусь» (1850), «Невольник» (1859) Т. Шевченка, «Пархімове снідання», «Вівчар» (1858) Л. Глібова, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1875) Панаса Мирного, «Кайдашева сім’я» (1878), «Навіжена» (1891) І. Нечуя-Левицького, «За двома зайцями» (1883) М. Старицького, «Мартин Боруля» (1886), «Сто тисяч» (1889), «Суєта» (1903) І. Карпенка-Карого, «Харитя» (1891), «Ялинка» (1891) М. Коцюбинського, «Олеся» (1891) М. Кропивницького, «Земля» (1895–1901) О. Кобилянської. У дужках зазначено роки написання творів.

Предмет дослідження – назви перших страв.

Мета статті – зробити лексико-семантичний, частотний аналіз назв перших страв, зафіксованих у художніх творах.

Для досягнення поставленої мети визначаємо такі **завдання**:

1) відшукати у художніх текстах творів письменників XVIII–XIX ст. назви перших страв;

2) здійснити аналіз частотності їх уживання авторами;

3) проаналізувати лексичне значення назв страв;

4) визначити, які з аналізованих назв є архаїзмами;

5) описати, з яких продуктів готували страви, якщо це зрозуміло з контексту.

Виклад матеріалу. В аналізованих текстах виявлено сім таких назв перших страв: *борщ, галушки, юшка, куліш, щерб, квасок, просілля*.

Борщ. У сучасній українській мові ця лексема функціонує з таким значенням: «Рідка страва, що вариться з посічених буряків, капусти з додаванням картоплі та різних приправ» (СУМ, I, с. 222). Аналогічно слово тлумачили лексикографи XIX ст. (Б-Н, с. 59; Грінченко, I, с. 89). Окрім того, подано такі демінутиви: *борщик, борщикок* (Грінченко, I, с. 89). Лексема *бориць* є в словнику В. Даля з таким значенням: «квашеная свекла; | род щей, похлебка из свекольной кваша, на говядине и свинине или со свиным салом. | Растение *Acanthus* или *Heracleum* (*sphondylium et sibiricum*)» (Даль I, с. 120).

Назва цієї страви є найпоширенішою серед аналізованих назв. Вона зафіксована в текстах одинадцятьох авторів: *...П'ять казанів стояло юшки, А в чотирьох були галушки, Борщ трохи було не з шість...* (І. Котляревський); *Послухайте мене ви всі, Солонії, Що, знай, мудруєте і голови свої Чорт батька зна над чим морочите до ката: Як в борщ, замість курчат, нам класти кошенията...* (С. Гулак-Артемівський); *Всі миски, з яких диканські козаки сьорбали борщ, були розмальовані ковалем* (М. Гоголь); *Наварю і борщ, і усякої страви, та як воно буде розведено моїми слізюнками, чи піде ж у душу?* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Чого ж се так, що*

у Тараса часом Буває добрий борщ із м'ясом Та з начинкою пиріжки? (Л. Глібов); *Швиденько насипала борщу у миску, поставила серед столу...* (Панас Мирний); *Борщ, приставлений до жару, дув бульки й клеkotів вряди-годи, неначе хто в йому ляпав ложкою* (І. Нечуй-Левицький); *І розпитай гарненько, як його роблять і коли його подають: чи до борщу, чи на ніч?* (І. Карпенко-Карий); *Мовляв: «їж борщ з грибами, держи язик за зубами...»* (М. Кропивницький); *В печі тріщав вогонь та сичав борщ* (М. Коцюбинський); *А що вони найчастіше їли борщ і мамалигу, фасолю і бараболі – се не мало попросту нікого обходити* (О. Кобилянська). Це дає підстави стверджувати, що найважливішою першою стравою для українців у XIX столітті був борщ. Так, у «Кайдашеві сім'ї» цю лексеми автор використав 33 рази.

Двічі в одного автора, але в різних його творах зафіксовано зменшувальну форму лексеми: *Чи шатнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама звечора до сусіда, рибалки, та й випрохала)...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вже й борщику поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться як чому* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Цю першу страву селяни готували майже щодня: *Другого дня Мотря встала дуже рано, сіла собі прости, потім затопила в печі, знайшла два невеличкі горщечки й приставила в одному борщ, а в другому кашу; якраз стільки, скільки треба було на дві душі* (І. Нечуй-Левицький); *Кажі, дочко, свекрові, щоб вас одрізнув, а то ви колись з свекрухою спалите хату, – сказала Довбишка, насипаючи в миску борщу* (І. Нечуй-Левицький); *Навіть Докія, що все на ціле село хвалилася, що ніхто так добре не вміє варити, як вона, – варила щодня борщ, а що, може, коли чай пил?* (О. Кобилянська). Готували його і як обрядову страву. Про це сказано, зокрема, у творах І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка, де цю рідку страву варили на поминальних обідах: *...П'ять казанів стояло юшки, А в чотирьох були галушки, Борщ трохи було не з шість...* (І. Котляревський); *Як обвидніло трохи надворі, зараз зібралися нужні люди у двір до Наума; розложили серед двора вогонь; жінки стали поратись, поприставляли казанки та горішки і варять борщі,*

локишину, квасок, печене кришать иматками, а там кутю у миски накладають та ситою розводять, горілку по пляшкам розливають, щоб частувати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують як треба, щоб і людям пообідати, і старців божих нагодувати (Г. Квітка-Основ'яненко).

На основі наведених текстів можемо зробити висновки про те, як саме українці готували борщ: *Не сказавши нікому й слова, Мотря вхопила півня за ногу, витягла з борщу та й дала драла з хати* (І. Нечуй-Левицький); *Послухайте мене ви всі, Солонії, Що, знай, мудруєте і голови свої Чорт батька зна над чим морочите до ката: Як в борщ, замість курчат, нам класти кошенята...* (С. Гулак-Артемівський); *Чого ж се так, що у Тараса часом Буває добрий борщ із м'ясом...* (Л. Глібов); *Для себе на обід був борщ з м'ясом, печене поросся, гусятина та вареники з сметаною* (І. Нечуй-Левицький); *Борщ буде з курятиною, смажене поросся, вареники, запечені у сметані, і кисіль...* (І. Карпенко-Карий); *А двох курей на борщ доволі? Доволі однії, мамо! Кури ситі, та ще салом гарно засмажимо, то й буде такий борщ, якого вони ніде не їли!* (І. Карпенко-Карий); *...борщик з живою рибкою (бігала сама звечора до сусіда, рибалки, та й випрохала)...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *...сокрушати перш борщ гарячий з усякою, мілкою рибкою...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мовляв: «їж борщ з грибами, держи язик за зубами...»* (М. Кропивницький); *...затопила у печі і приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макотерті та підлива борщу...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Візьми ж, моє серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків, а я ось зараз встану та покажу тобі, як борщ накидать* (І. Нечуй-Левицький); *Лаврін присів і жартівливо плюнув на самісіньку копичку буряків та квасолі та й собі пішов з хати* (І. Нечуй-Левицький); *Вона вмилаь, стала перед образами й довго молилась, доки Мотря не наклала в горщик картоплі, буряків та капусти* (І. Нечуй-Левицький); *Купцеві зараз чайничок настановить, а усе мала у себе; простому народу доброго борщу з салом постановить; паничеві молошної каші подасть* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Кайдашиха помолалась богу й почала знов навчати невістку,*

як наливають борщ, як затовкувать, коли вкидати сало (І. Нечуй-Левицький).

Отже, борщ варили з м'ясом, рибою, грибами; з овочів клали картоплю, буряк, квасоллю, капусту; могли заминати пшоном; заправляли салом.

Галушки. У тлумачному словнику української мови це слово зафіксовано з такими значеннями: «Різаний або рваний шматочок прісного тіста, зварений на воді або на молоці // тільки мн. Страва у вигляді різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або на молоці» (СУМ, II, с. 22). У лексикографічних джерелах ХІХ ст. лексема тлумачиться так: «Галушка – кусочек теста, сварений в воде или молоке, клецка» (Б-Н, с. 93; Грінченко, I, с. 268).

Отже, можемо припустити, що спочатку галушкою називали безпосередньо шматочок звареного прісного тіста, а потім назва перейшла на рідку страву.

В. Даль у своєму словнику так тлумачить цю лексему: «Родъ клецки, б. ч. пшеничной, тѣсто, сваренное комками в водѣ, в борщу; иногда галушки замѣшиваются на молокѣ или затираются на свином салѣ. В подольской губернии галуша, голубцы, пшено с говядиной в капустном листе, вареное в квасу» (Даль I, с. 352). Подільська губернія – «українська губернія на території східного Поділля, що від 1797 року входила до Російської імперії, після Української революції була в складі УНР; Української Держави, потім до 1925 року – в складі УСРР. Нині це переважно територія Хмельницької, Вінницької, частково Одеської, Кіровоградської, Миколаївської областей та Молдови» (ПГ). Отже, це слово лексикограф зафіксував на території сучасної України.

Цю назву страви виявлено у творах вісьмох авторів: *...П'ять казанів стояло юшки, А в чотирьох були галушки...* (І. Котляревський); *Можє, чванитесь, що братство Віру заступило, Що Синопом, Трапезондом Галушки варило* (Т. Шевченко); *Мотря кинулась насипать галушки в миску* (І. Нечуй-Левицький); *Іноді зимою ні з чого було й галушок зварити, – приходилось сухим хлібом давитись...* (Панас Мирний); *Але Пацюк поглянув і знову заходився сьорбати галушки* (М. Гоголь); *Бодай ти галушки не проковтнув, щоб ти вареником подавився, кажи: шкуру з тебе здерти?* (І. Кар-

пенко-Карий); *Гляди ж, доню, як прийде Влас, то всипеш йому у миску щерби з галушок; скажеш, що галушок не стало* (М. Кропивницький); *От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку, та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою, мілкою рибкою та пшоняну кашу до олії, далі заходожджуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшеничними галушечками, та печені карасі, та більш і нічого* (Г. Квітка-Основ'яненко); *А ви – галушечки, картопельку, кулешик, чухоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає...* (І. Карпенко-Карий). В останніх прикладах це слово вжито в зменшувальній формі.

В аналізованих творах віднайдено приклади з первинним значенням лексеми: *Настромила одну галушку на спичку; вкусила раз, удруге, – та й удавилася...* (Панас Мирний); *Ото понастромлювали на довгі дерев'яні шпички ті галушки та й почали їсти* (М. Гоголь).

Юшка. У сучасній українській мові це слово вживається в такому значенні: «Суп м'ясний, картопляний, рибний і т. ін. // Рідина з будь-якої готової страви» (СУМ, XI, с. 617). У словнику П. Білецького-Носенка, укладеного на початку XIX ст., лексема зафіксована з аналогічним значенням (Б-Н, с. 411).

Поширеність цієї страви засвідчує її представленість у творах сімох авторів: *...Був борщ до шпундрів з буряками, А в юшці потрух з галушками...* (І. Котляревський); *Просігне з ушками, з грінками Іюшка з хляками, з кишками...* (І. Котляревський); *Опісля подали юшку з хляками, печене було баранина, а там молошна каша та й годі, більш і нічого* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Є юшка з м'ясом* (І. Нечуй-Левицький); *От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку, та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою, мілкою рибкою, та пшоняну кашу до олії, далі заходожджуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшеничними галушечками...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Не поворухнувши й пальцем, він нахилив трохи голову до миски і сьорбав юшку, хапаючи часом зубами галушки* (М. Гоголь); *Звари мені поросся, щоб і юшка була* (М. Старицький); *А петрушку Криши в юшку – Буде смак, буде*

смак! (Т. Шевченко); *Тоді він полізе в розвалений погріб, назбирає ще торішньої ріпи, що де-де по кутках заваялася, начистить, зварить юшки – та тільки всього!* (Панас Мирний). Як бачимо з контексту, юшку варили з м'ясом, потрухом, хляками або кишками, миньками, галушками. *Потрух* – частина нутрощів тварини, переважно придатна для їжі (СУМ, VII, с. 429). *Хляки* – найбільша частина шлунка жуйних тварин. // Страва, приготована з цієї частини шлунка (СУМ, XI, с. 91). *Минь* – прісноводна хижа риба родини тріскових з видовженим плямистим тілом, яка має промислову цінність (СУМ, IV, с. 712).

В одному творі виявлено демінутив: *Іюшечка, і петрушечка!* (М. Старицький).

Куліш (кулеша). У тлумачному словнику української мови це слово зафіксоване з таким значенням: «Густий суп (звичайно з пшона)» (СУМ, IV, с. 391). У словниках XIX ст. його трактовано так: «Очень жидкая кашаца, сваренная изъ пшена» (Б-Н, с. 199), «Жидкая каша» (Грінченко, II, с. 322). Слово є і в словнику В. Даля, однак він не дав розгорнутого опису, а пояснив його так: «Кулѣшь» (Даль, II, с. 220). Ця лексема була зафіксована у творах шістьох авторів: *Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш гитали...* (І. Котляревський); *А наш несолений куліш – Як знаєш, так його і їж* (Т. Шевченко); *– Піду надвір та послухаю, поки куліш закипить! – сказала та й шморгнула з хати* (Панас Мирний); *Але чи є в вас, Марто Сидорівно, куліш?* (І. Нечуй-Левицький); *Мерцій кинулась Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулішу* (М. Коцюбинський); *А ви – галушечки, картопельку, кулешик, чухоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає...* (І. Карпенко-Карий). В останньому прикладі слово вжито в зменшувальній формі. З наступного тексту можемо зрозуміти, як саме українці готували цю страву: *Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і приставила його до вогню* (М. Коцюбинський). Також зрозуміло, що це саме перша страва: *Хутенько зварила куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок* (М. Коцюбинський).

Зафіксовано у творах цю лексему й у формі жіночого роду – *кулеша*, також у формі

демінутива – **кулешка**: *Марійка стояла в полудневій порі коло столу і завивала саме в якусь хустку горнець із борщем і кулешою, що недавно зварила хлопцям (О. Кобилянська); Надвечір прийшов сюди і з'їв вечерю, кулешку з борщем, їв та й сказав: «Сього вечора піду в ліс по трохи кілля» (О. Кобилянська); Часом не мали в хаті й по кілька день молока, кусня кулеші, а вона вдавала, що й не знає їх (О. Кобилянська); Але зате приніс я тобі муки на кілька кулеш (О. Кобилянська); Враз із циганкою Рахірою буде він кукурудзи в полі добрим людям красти, буде кулешку з них собі й їй варити і з нею на заробіток ходити по чужих людях та по Бессарабії (О. Кобилянська).* Але, як можемо зрозуміти з контекстів, це страва не рідка, а така, що її їдять шматком, а готують з борошна, кукурудзяної крупи. Український етнограф, фольклорист, мовознавець В. Гнатюк записав такий рецепт кулеші на Бойківщині: «Як купит хто кукурудзяної муки, варит кулешу, бо кукурудза не родит ся в нас. Як скіпит окріп, наділлют, всиплют муки і заварюют. Відтак вимішают і положат на огонь, засмажут, висиплют на стів і їдят із капустов не дуже густо зваренов, або з молоком, чи з салом. Як є риба і зварят, то їдят із кулешов. Їдят кулешу також із борщем. Кулеші варят мало» (Гнатюк, с. 590).

Щерба. Укладачі тлумачного словника так пояснюють цю назву: «Відвар з чого-небудь, рідкий суп // Юшка з риби» (СУМ, XI, с. 582). У лексикографічних джерелах XIX ст. знаходимо таке значення: «Наваръ изъ чего-либо, уха» (Грінченко, IV, с. 524); «Горячая похлебка, наваръ; уха, рыбій навар; уха изъ мелкой, нечищеной рыбы» (Даль, IV, с. 599). Цю лексему вдалося знайти у творах двох авторів: *Сьорбнула ложку щерби, – та й загадалася...* (Панас Мирний); *Гляди ж, доню, як прийде Влас, то всипеш йому у миску щерби з галушок; скажеш, що галушок не стало* (М. Кропивницький). Імовірно, лексема не була поширена, тому що значно більшого поширення набув синонім *юшка*.

Квасок. Укладачі тлумачного словника так пояснюють це слово: «М'ясна або рибна юшка, зварена з солоними огірками» (СУМ, IV, с. 131). Із таким значенням лексема була зафіксована і в словнику Б. Грінченка (Грінченко, II, с. 231). Слово виявлено тільки в

одному творі: *...жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок, печене кришать шматками...* (Г. Квітка-Основ'яненко). Найімовірніше, страва не була дуже поширена серед українців.

Просілне. У «Словнику української мови» слово зафіксовано з таким значенням: «Вид пісного борщу» (СУМ, VIII, с. 285). У словнику Б. Грінченка його трактовано як «родь кушанья» (Грінченко, III, с. 479). Слово було виявлене в одному творі: *Готова страва вся стояла... Просілне з ушками, з грінками Іюшка з хляками, з кишками* (І. Котляревський).

Лексеми *щерба, квасок, просілне* не активні в мовленні сучасних українців. Саме тому цілком доречно вважати їх архаїзмами.

Висновки. Отже, у творах української літератури XVIII–XIX ст. виявлено 7 назв перших страв. Найчастіше використовували такі назви: *борщ* (11 авторів), *юшка* (8 авторів), *галушки* (7 авторів); дещо рідше – *куліш* (6 письменників), *щерба* (2), а *квасок, просілне* зафіксовано по 1 разу.

Фахівці характеризують словник П. Білецького-Носенка як «диференційний українсько-російський словник, у реєстрі якого подано тільки ті елементи, що лексично, фонетично, дериваційно й семантично відмінні в російській та українській мовах» (СУМ, Б-Н). Однак укладач уніс до реєстру такі лексеми, як *борщ, галушки, юшка, куліш*. Це дає підстави для висновку, що в час укладання словника (на початку XIX ст.) ці слова, а відповідно і страви, не були поширені в російській мові.

Цікаво, що письменники аналізованого періоду жодного разу не використали такі назви перших страв: *бульйон, суп, уха, харчо, шурпа, щі*. У «Словнику української мови», укладеному в 1970–1980 рр., зазначені лексеми є. Це спонукає припускати, що вони були запозичені з інших мов у XX столітті. Словник В. Даля фіксує слова *бульонъ, буліонъ* (франц. «мясной навар») (Даль, I, с. 143), *щі* – похлебка, мясная или постная, из рубленой и квашеной капусты; иногда капусту заменяет щавель, свекольник и пр.» (Даль, IV, с. 600).

Перспективним вважаємо подальший аналіз назв страв і напоїв у творах українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

- Борис Л.М.** Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2015. 330 с.
- Вешторт Г.** Названия пици в говорах Полесья. *Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря* / отв. ред. Н. Толстой. Москва : Наука, 1968. С. 366–415.
- Волошинова М.** Загальні назви їжі в українських східнослов'янських говірках. *Science and Education a New Dimension. "Phylology"*. Vol. 4, 2013. С. 103–108.
- Гнатюк В.** Народна пожива і способ її приправи. *Матеріали до українсько-руської етнології* / за ред. Хв. Вовка. Т. I. Л., 1899. С. 96–110.
- Гоца Е.** Назви їжі і кухонного начиння в українських карпатських говорах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 466 с.
- Гоца Е.** Назви рідких страв в українських говорах Карпат. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць*. Ужгород, 2000. Вип. 3. С. 107–115.
- Загнітко Н.Г.** Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2011. 19 с.
- Маркевич М.** Простонародная кухня, десертъ и напитки. *Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ*. Київ, 1860. С. 160–171.
- Оскирко О.П.** Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Умань, 2018.
- Різняк В.П.** Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2017. 21 с.
- Турчин Є.** Загальні назви їжі в говорах української мови. *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доповідей* / відп. ред. Й. Дзензелівський. Ужгород, 1982. С. 114–116.
- Чубинський П.** Пища Малоруссовъ. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом* : в 7 т. Санкт-Петербургъ, 1872–1878. 1877. Т. 7. С. 433–448.
- Яценко С.** Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.

ДЖЕРЕЛА

- Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови. Підготував до видання Василь Німчук / відп. ред. К.К. Цілуйко. Київ : Наук. думка ; Київ : АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1966. 419 с.
- Ганудель – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. 1. Назви страв, посуду і кухонного начиння. Братислава – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1981. 211 с.
- Грінченко – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Вступ. ст. А.М. Бабкина, В.П. Вомперского. М. : Русс. яз., 1998. Т. 1–4. Наст. изд. воспр. изд. 1955 г., напеч. со 2-го изд. (1880–1882 г.).
- СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

- ПГ – Подільська губернія. URL: <https://cutt.ly/6WrV5O5>.
- СУМ, Б-Н – Словник української мови (Білецького-Носенка) URL: <https://cutt.ly/CWrBeH8>.

REFERENCES

- Borys, L.M.** (2015) Dynamika tematyznoi hrupy leksyky jizhi ta napoiv u bukovynskyh hovirkah [Dynamics of the thematic group of food and beverage vocabulary in Bukovina dialects]. (Extended abstract of Doctors thesis). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Veshtort, G.** (1968) Nazvaniia pishchi v hovorakh Poliesia [Food names in Polissya dialects]. In N. Tolstoj (Ed.), *Leksika Poliesia : materialy dlia polesskogo dialektного slovaria – Polesie vocabulary: materials for the Polesie dialect dictionary*, 366–415. Moscow : Nauka [in Russian].

- Voloshynova, M.** (2013) Zahalni nazvy jizhi v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkah [Common names of food in Ukrainian East Slobozhan dialects]. *Science and Education a New Dimension: Phylology* (Vol. 4), (pp. 103–108) [in Ukrainian].
- Hnatiuk, B.** (1899) Narodna pozhyva i sposib jii prypravy [Folk food and way of its seasoning]. In Khv. Vovka (Ed.), *Materialy do ukrainsko-ruskoj etnolohii – Materials on Ukrainian-Russian ethnology* (Vol. 1), (pp. 96–110). Lviv [in Ukrainian].
- Gotsa, E.** (2001) Nazvy jizhi i kukhonnoho nachynnna v ukrainskykh karpatskykh hovorakh [Names of food and kitchen utensils in Ukrainian Carpathian dialects]. (Extended abstract of Doctors thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Gotsa, E.** (2000) Nazvy ridkykh strav v ukrainskykh hovorakh Karpat [Names of liquid dishes in the Ukrainian dialects of the Carpathians]. *Suchasni problem movoznavstva ta literaturoznavstva : zb. nauk. prats – Modern problems of linguistics and literary criticism: coll. Science wash* (Issue 3), (pp. 107–115). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Zahnitko, N. H.** (2011) Nazvy jizhi, napoiv u skhidnostepovykh hovirkakh Donechchyny [Names of food and drinks in the eastern steppe dialects of Donetsk region] (Extended abstract of PhD thesis) [in Ukrainian].
- Markevycz, M.** (1860) Prostonarodnaia kukhnia, dessert i napitki [Folk cuisine, dessert and drinks]. *Obychai, poveria, kukhnia i napitki malorossiian – Customs, food, cuisine and drinks malorossiian*. Kyiv, 160–171 [in Russian].
- Oskyrko, O.P.** (2018) Nazvy jizhi ta napoiv u skhidnopodilskykh hovirkakh [Names of food and drinks in East Podolia dialects]. (Extended abstract of PhD thesis). Uman [in Ukrainian].
- Riznyk, V.P.** (2017) Nazvy jizhi ta kuhonnoho nachynnna v hovirkah nadsiansko-naddnistrianskoho sumizhzhia [Names of food and kitchen utensils in the dialects of the Nadnstryansky foothills]. (Extended abstract of PhD thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Tyrchyn, Ye.** (1982) Zahalni nazvy jizhi v hovorakh ukrainskoi movy [Common names of food in the dialects of the Ukrainian language]. Y. Dzendzelivskiy (Ed.), *Leksyka ukrainskoi movy v jii zviazkakh z susidnimy slovianskymy i neslovianskymy movamy : tezy dopovidej – Vocabulary of the Ukrainian language in its relations with neighboring Slavic and non-Slavic languages : abstracts*, 114–116. Uzhhorod [in Ukrainian].
- Chybinskyi, P.** (1877). Pishcha Malorussov [Food of the Little Russians]. *Trudy etnograficheskostatisticheskoi ekspeditsii v Sapadno-Russkii kraii, snariazhennoi Imperatorskim Russkim Gejgraficheskim Obchchestvom – Proceedings of an ethnographic and statistical expedition to the West Russian Territory, equipped by the Imperial Russian Geographical Society* (Vols. 1–7; Vol. 7), (pp. 433–448). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Yatsenko, S.** (2009) Nazvy produktiv harchuvannia, strav i napoiv v ukrainskii movi XIV–XVII st. [Names of food and beverages in the Ukrainian language of the XIV–XVII centuries]. (Extended abstract of PhD thesis). Kyiv [in Ukrainian].

DZHRELA

- B-N – Biletskyi-Nosenko, P. (1966) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Pidhotuvav do vydannia: Vasyl Nimchuk; Vidp. red. K.K. Tsiluiko. Kyiv : Nauk. dumka; Kyiv : AN URSSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni [in Ukrainian].
- Hanudel – Hanudel, Z. (1961) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh hovoriv Skhidnoi Slovachchyny [Linguistic atlas of Ukrainian dialects of Eastern Slovakia]. *Nasvy strav, posudu i kukhonnoho nachynnna – Names of dishes, utensils and kitchen utensils* (Vol. 31). Bratislava – Priashiv : Slovatske pedahohichne vydavnytstvo v Bratislavi, Viddil ukrainskoi literatury v Priashevi [in Ukrainian].
- Hrinchenko – Hrinchenko, B. (1907–1909) slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (Vols. 1–4). Kyiv [in Ukrainian].
- Dal – Dal, V. (1880–1882 г.) Tolkovy slovar zhyvogo velikoruskogo yazhka [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language] (Vols. 1–4). Moscow : Rus. yaz. [in Russian].
- SUM – I.K. Bilodid (Ed.) (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (Vols. 1–11). Kyiv : Nauk. dumka [in Ukrainian].

ELEKTRONNI RESURSY

- PH – Podilska huberniia [Podolsk province]. URL: <https://cutt.ly/6WrV5O5>.
- SUM, B-N – Slovnyk ukrainskoi movy (Biletskoho-Nosenka) [Dictionary of the Ukrainian language] URL: <https://cutt.ly/CWrBeH8>.